

Dokuma, Pamuk ve Tarsus Rasim Dokur Fabrikası

Serkan Baya ^{*1}, Selma Şahin ², Çiğdem Altay ³, Serkan Okay ⁴, Hülya Okay ⁵

¹ Tarsus Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Mersin Türkiye, serkanbaya@gmail.com, ² Çukurova Sanayi Ortaokulu, Mersin Türkiye, selmasahin712@gmail.com, ³ Şehitishak İlköğretim Okulu, Mersin Türkiye, cigdemaltay2233@gmail.com, ⁴ Mezitli İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Mersin Türkiye, serkanokay33@gmail.com, ⁵ Toroslar Bilim ve Sanat Merkezi, Mersin Türkiye, lhulyayay@gmail.com

Kaynak Göster: Baya, S., Şahin, S., Altay, Ç., Okay, S., & Okay, H. (2024). Dokuma, Pamuk ve Tarsus Rasim Dokur Fabrikası. İçel Dergisi, 4 (1), 1-7

Anahtar Kelimeler

Dokuma, pamuk, Tarsus sekko'su, çırçır, Rasim Dokur Fabrikası.

Araştırma Makalesi

Geliş: 10.04.2024
Revize: 08.05.2024
Kabul: 15.05.2024
Online: 23.05.2024

ÖZ

Tarih boyunca dokuma ve dokumacılık, hammaddesi farklı olsa da, insanlar için temel bir ihtiyaç olmuştur. Bu hammaddelerin en ünlüsü ipek olsa da pahalı ve işlemesi zor olması nedenleriyle zamanla yaygınlığını yitirmiştir. Pamuk zamanla; ipekle rahat karışması, daha ucuz olması ve kolay işlenmesi nedenleriyle ipeğin yerine geçmiştir. Dünyadaki ilk büyük yerleşmeler Anadolu'da kurulmuştur. Anadolu, verimli arazileri ve merkezi konumu nedenleriyle hem üretim hem de bu üretilen ürünlerin ticaret merkezi konumunda olmuştur. Anadolu'da Çukurova bölgesi verim ve iklim olarak önemli sanayi bitkilerine ev sahipliği yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu bölge pamuk tarımı ve onun sonucu olarak gözükken dokuma sanayisinin merkezlerinden biri olarak önemini 1970'li yıllara kadar korumuştur. Bu bölge önemli dokuma fabrikalarına ev sahipliği yapmıştır. Rasim Dokur Fabrikası bunlardan biridir.

Weaving, Cotton and Tarsus Rasim Textile Factory

Keywords

Weaving, cotton, Tarsus sekko, ginning, Rasim Textile Factory.

Research Article

Received: 10.04.2024
Revised: 08.05.2024
Accepted: 15.05.2024
Online: 23.05.2024

ABSTRACT

Throughout history, weaving and weaving have been a basic need for people, even though their raw materials are different. Although the most famous of these raw materials is silk, it has lost its prevalence over time because it is expensive and difficult to process. Cotton over time; It has replaced silk because it mixes easily with silk, is cheaper, and is easy to process. The first large settlements in the world were established in Anatolia. Anatolia has become a center of both production and trade of these produced products due to its fertile lands and central location. The Çukurova region in Anatolia has hosted and continues to host industrial plants important in terms of productivity and climate. Starting from the second half of the 19th century, this region maintained its importance as one of the centers of cotton agriculture and the weaving industry that emerged as a result of it until the 1970s. This region hosted important weaving factories. Rasim Dokur Factory is one of them.

1. Giriş

Anadolu bulunduğu matematik ve coğrafi konumları nedeniyle zengin bitki örtüsü ile doğal olanakları sayesinde birçok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Bu verimli topraklar ve ticari değeri yüksek yer altı ve yer üstü kaynakları kavşak yolları üstünde bulunması nedeniyle gelişmiş bir ticarete neden olmuştur. Bu verimli topraklar Asurlular gibi ticari amaçla gelen toplulukların yanında tamamen sahip olma amacıyla gelen Persler, Romalılar, Türkler olmak üzere birçok devletin hedefinde olmuştur.

Anadolu'nun en zengin bölgelerinin başında gelen Çukurova, hem Anadolu'nun içerisinde hem de Suriye ve Mısır'a sahip devletlerin hedefinde olmuştur. Toros Dağları ile iç bölgelerden ayrılan coğrafya, sadece belli geçitlerle buralara bağlanması ile doğal set ile korunmuştur. Özellikle Mısır egemenliği döneminde başlayan pamuk tarımı 1880'lerden sonra Amerika'nın iç savaşı nedeniyle Pamuğa ihtiyacı olan İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle önemli bir atılım yapmış ve 1970'lere kadar bu atılım dalgalanarak devam etmiştir.

2. Anadolu'da Dokuma Faaliyetleri: İlkçağdan 19. yüzyıla

Anadolu çevre coğrafyalara göre hem doğal kaynakların zenginliği hem de kara ve deniz ulaşım yollarının kesişim noktası olması nedenleriyle çok eski devirlerden beri pek çok uygarlığın merkezinde olmuş ve ilgisini çekmiştir. Dünyadaki ilk yerleşim yerleri ve ticaret noktaları Anadolu'da bulunmaktaydı. M.Ö. 2. Binyıl civarlarında Asurlu tüccarlar Anadolu ticaretinde aktif rol oynamaya başlayarak bu coğrafyayı yazı ile tanıştırdılar. Bu döneme "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" ya da "Koloni Çağı" denilmektedir ve yaklaşık olarak M.Ö. 1927 yılından itibaren 200 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Orta Anadolu'nun güney ve güney doğusuna gelen Asurlu tüccarlar; Anadolu halkıyla takas esasına dayanan ticaret ilişkileri kurarak, Anadolu'nun kültürel ve ekonomik hayatını canlandırarak kapsamlı ticaret merkezleri kurmuşlardır. [1]

Asurluların bu ticaret ilişkilerinde kumaşlar da önemli bir yer tutmaktaydı. Bu ticareti yapılan kumaşlardan Asurluların Anadolu'ya getirdiği tespit edilen 17 farklı şehrin kumaşı olduğu o dönemden kalan belgelerde görülmektedir. Bu getirilen kumaşlara karşılık Anadolu'da da birçok şehirde üretilen kumaş Asurluların diğer bölgelerine götürülmekteydi. Özellikle Anadolu dokuma ürünleri Asur'dakinden üç veya dört kat daha fazlaya satılabildiğinden tüccarlar için oldukça karlı bir işti [1] [2]. Dokuma için ilk ve temel malzeme bir çeşit ipliğin olmasıdır. Bu ipliğin Anadolu'da elde edilmesini belgeleyen kayıtlar arasında; Geç Hitit dönemine ait bir rölyefte iğ, ağırşak ve örke ile yün eğiren kadın betimlemeleri, Çayönü ve Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ele geçirilen dokuma araçları gösterilebilir [3].

Türklerin Orta Asya'daki dokuma geleneğine dayanan engin bir dokuma kültürleri vardı. Anadolu'ya gelirken anayurttaki iktisadi ve kültürel değerlerini de beraberinde taşımışlardır. Bu dokuma geleneklerini gittikleri coğrafyalara taşıdılar. Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi yerleşim yerlerinin dokumalarıyla ünlü merkezler olduğunu, çeşitli seyahatname bilgilerinden, arşiv kayıtlarından ve günümüze ulaşan örneklerden anlaşılmaktadır. Türkler, Orta Asya'daki temel uğraşları hayvancılığın doğal sonucu olarak dokumacılıkta engin bir kültürleri vardı[4]. Dokuma ve bu dokumaları renkli yapmaları ipleri boyama sanatları hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Pazırık kurganları başta olmak üzere kurganlardan çıkarılan eserlerden ulaşılmaktadır. Türkler, önceleri pamuk ve yün sonraları ise ipek kullanarak dokuma yapmışlardır. Bu dokumalar daha çok kumaş, halı ve kilim gibi ürünler olurken; boya olarak da genelde koyu kırmızı, yeşil, sarı, mavi ve mor renkleri kullanmışlardır. Pazırık kurganlarında kullanılan boyalara M.S. 10. yy Uygurlara ait olan Hoço buluntularında da rastlanmıştır. [5]

Orta Asya'dan Anadolu'ya göçlerle taşınan boyacılık sanatı, Osmanlılarda en gelişmiş dönemini yaşamıştır. Bu boyaların dünyaca tanınmış olanı kökten elde edilen "Türk Kırmızısı" olarak bilinen kırmızı boyadır. Bu rengi Avrupa'da (1715) ilk imal etmeye çalışan Fransızlar olmuştur. 1747'de Fesquet adlı Fransız şirketi Anadolu'dan götürdüğü boyacılarla Darnetak 'da; bundan 9 ay sonra Flachet adlı diğer şirket Lyon'da İzmir'den getirdiği boyacılarla ikinci bir boyahane kurmuştur. Ancak, Fransız sefirinin Babiali'den aldığı boya reçetelerini (1765—1770) açıklaması üzerine, Türk kırmızısının boyama yöntemleri tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Bitkisel boya imalatı için en önemli kimyevi madde şaptır. Ve Avrupa'nın şap ihtiyacının tamamı Anadolu'dan temin edilmekteydi.[5]

Türk kumaşları, Türk kültürü ile yoğrularak doku, malzeme ve desen çeşitliliği ile Anadolu'ya taşınmış Anadolu Selçuklularını ve Beylikleri devri dokumalarından etkilenerek, burada yeni coğrafyanın kültürüyle gelişmiş ve Osmanlı döneminde, önemli bir konuma gelmiştir[6]. Osmanlılarda zamanla halkın kullanımı için üretilen kumaşlar ile saray için üretilen kumaşlar farklılaşmıştır. Saray Kumaşları olarak da adlandırabilecek bir tür ortaya çıkmış ve bu kumaşlar sultanlar, şehzadeler ve sarayla ilişkili diğer kişiler için özel olarak saray atölyelerinde dokunmuştur. Bu türün en önemli örnekleri Topkapı Sarayı'nda her Osmanlı padişahının en az bir giysisinin saklanmasıyla özel bir koleksiyon olarak günümüze gelmiştir[7].

Kumaş dokuma sanatında, deseni yaratan nakkaşlar ve o deseni dokuyan dokuma ustalar uyumlu olmalıydı: Ustalıkla çizilen desenler, usta dokumacılar sayesinde değerli olurdu. Fatih Sultan Mehmet'in Yeni Saray da Saray nakkaşhanesi kurmuş ve imparatorluk sınırları içinde tek üslup ve bezeme motiflerinin egemen olmasını sağlamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti ordu ve sivil dokuma imalatında çok başarılı olan çalışanlara ve sektörün ilerlemesine katkı gösterenlere teşvik amacıyla taltif etmiş ve nişanlar vermiştir[8]. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan "Ehl-i Hiref defterlerine göre; dönemin en kalabalık loncası dokumacılarıdır[6].

Osmanlı dokuma sanatı, imparatorluğun siyasi ve ekonomik gelişimi ile birlikte yükselmiş; özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda dünya çapında bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemini teknik ve sanatsal açıdan yansıtan en parlak dönemi olmuştur. Anadolu'da, her bölgenin kendine özgü dokuma türünün olduğu ve genellikle o bölgenin adıyla anıldığı söylenebilir: Tarsus sekkosu, Adana savanı bunlara konumuzla ilgili örneklerdir[6]. Anadolu'da yüksek kalite pamuk ve yün imal edilmesi sonucu dokumacılıkta kaliteli ürün çıktısı XVII. yüzyılın başından itibaren levantların ilgisini çekmiş; imalatı ve ticareti yapmak için Anadolu'nun liman şehirlerinde şirketler kurmuşlardır[4].

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde batılılaşmanın başlangıcı kabul edilir. Bu tarihten Cumhuriyet dönemine kadar dokumacılıkta diğer alanlar gibi değişim ve gelişim göstermiştir. Bu dönemde geleneksel motif ve desenlere bağlı kalınca da Barok ve Rokoko tarzı da etkili olmuştur. Bu dönem Sanayi devrimi özellikle dokuma alanında olduğu göz önüne alınırsa geleneksel tarzın devam etmesinin en önemli nedeni teknolojik koşulların ve makineleşmenin henüz çok değişmemiş olmasıdır[9].

3. Pamuk ve Pamuklu Dokuma: Geçmişten 1950'ye kadar

Pamuşun, arkeolojik buluntular ışığında, Hindistan ve Güney Amerika'da 5.000 yıl önce tarımı yapılarak dokumacılıkta kullanıldığını göstermektedir. Hindistan'dan Mezopotamya'ya oradan da Eski Mısır'a yayılan pamuşun, Arapçadaki ismi olan el kutnu İngilizce 'ye cotton, İspanyolca 'ya da algodón şeklinde geçmiştir[10]. Herodot, Herodot Tarihi kitabında Asya'ya yaptığı seyahat sırasında Hindistan'da pamuk ve pamuktan imal edilen kumaşlara rastladığını yazmıştır [11].

Dünyada 1000'in üzerinde lif bitkisinin olduğu belirtilmekle birlikte; elde edilen lifler tekstil, çuval, sicim, urgan, kâğıt, hasır, süpürge, fırça, vb. ürünlerin üretiminde kullanılmaktadır. Bu lif bitkilerinden biri olan pamuk; lifi, çiğidinden elde edilen yağ ve diğer yan ürünleriyle ekonomik değeri yüksek olan bir endüstri bitkisidir. Pamuk işlenirken, çırçırılama işlemi sonucunda lif, linterli çiğit ve çırçır atığı olarak ayrılmaktadır. 2017 FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) verilerine göre: Lif bitkileri içerisinde pamuk 33,1 milyon ha'lık ekim alanı ile toplam lif bitkileri ekim alanının %91'ini oluşturmaktadır. Türkiye pamuk lifi üretiminde 846.000 ton ve %3,23'lük pay ile 8. sırada yer almaktadır [12] [13].

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ipek ve ipekli dokumadaki üretim ve hammadde azlığı ve bunların sonucunda yükselen fiyatlara karşılık alım gücünün azalması sonucu İpek-Pamuk karışımı kumaşların artmasına zamanla da bu karışımda pamuşun oranının artması sonucu ortaya çıkmıştır. Doğuda karışım olarak yapılan çözüm, Batı da sade, ince ve hafif dokuma olarak devam etmiştir. Karışım kumaşlar Hint kumaşı olarak bilinmekte ve kumaşın ilk müşterisi Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı'dan sonra dönemin Avrupa devletleri de müşteri olurken Fransa kendisi üretmek için yollar aramıştır. [14]

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde (1830-1876) sanayi devriminin ana pamuk sağlayıcısı konumundaki 1860'larda İngiliz dokuma sanayisi pamuk ihtiyacının yüzde 80'ini Amerika'dan almaktaydı [15]. Amerika'da iç savaş nedeniyle üretimin durması İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin Osmanlı ülkesini pamuk ihtiyacını karşılamaları için teşvike neden olmuştur. Bu teşvikler; Osmanlı hükümetine projeler sunma ve Ceride-i Havadis Gazetes'i'nde pamuk üretiminin önemi ve avantajı hakkında yazılar yayınlama olarak devam etmiştir. Bu telkinler sayesinde Osmanlı Hükümeti, 1862'de boz ve kıraç halde bulunan yerleri açıp tarla haline getireceklere bu yerlerin ücretsiz verileceğini, pamuktan beş yıl aşar alınmayacağını ve bu bölgelerine yol yapılacağını bildirmiştir. 1863'te Türkiye'ye ithal edilecek pamuk makinelerinden gümrük alınmamıştır ve 1866'da pamuk üreticilerine ücretsiz Amerikan pamuk tohumu dağıtılmış ve ekenlere madalyalar verilmiştir. bu önlem ve teşvikler sayesinde pamuk üretim miktarı 10 milyon kilogramdan 50 milyon kilografa çıkmıştır [11].

I. Dünya Savaşı öncesi 1910-1914 yılları arasında pamuk yetiştiriciliğinde ABD %63,08 üretim ortalamasıyla dünyada ilk sırada yerini korumuştur. 1914-1918 savaş döneminde ise dünya pamuk üretimi, tarım alanlarının savaş alanı olması, işçi azlığı ve ihtiyacın azalması nedenleriyle %20-25 oranında gerilemiştir [13].

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin başkanı Mustafa Kemal Atatürk 8 Nisan 1923 tarihli 9 umde (ilke) olarak bilinen beyannamede 5. ilkenin ilk 5 bendi tarımla ilgilidir. Dokumacılıkta pamuşun önemini gören Mustafa Kemal Atatürk, milli dokuma ve iplik sanayisinin oluşması ve güçlenmesi için çalışmıştır. Bu dönemde pamuk ekimi Adana ve çevresinde, kalanı da Geyve, Sakarya, Maydos (Eceabat) ve Ege çevresinde olmaktadır. Adana, Nazilli ve Eskişehir'de pamuk istasyonları tesis edilmiş, bunlardan ilk ikisi daha büyük ölçekte hizmetini sürdürmüştür [11] [13].

Yerli pamuk türünün verim olarak düşük olması nedeniyle farklı pamuk türleri denenmiş ve sonuçta en yüksek verim Ege Bölgesi'nde Amerika kökenli Akala, Çukurova'da ise Cleveland türleri olduğu tespit edilmiştir. Bu türlerin ekimi ile ilerleyen yıllarda pamukta verim bolluğunun yaşanmıştır. Üretimin ve gelirin artması bu bölgeleri canlandırmıştır. Pamuk üretiminin artması bu ürüne bağlı yan sanayiye de canlandırmıştır. Şöyle ki, iplik ile dokuma, çiğit denilen pamuk tohumundan pamuk yağı üretilmesiyle yağ sektörü, sabun ile temizlik sektörü, selüloz ile kâğıt sektörü, küspesi gübre ve hayvan yemi olarak değerlendirilmesiyle tarım ve hayvancılık sektörleri, tıpta kök kabukları, yaprak ve tohumları ile sağlık sektörü, patlayıcı madde imalinde kullanılmasıyla da silah ve savunma sektörü gelişmiştir [11].

İnönü dönemine gelindiğinde pamuk tarım tekniği ile ilgili filmler alınarak Türk çiftçisine izlettirilmesi olmuştur. Mısır Tarım Bakanlığı tarafından 1.400 metre olarak hazırlanan film alınmıştır. 1939-40 yıllarında 2.135.210 dekar Cleveland, 1.318.700 dekar Akala ve 2.596.090 dekar yerli türde pamuk ekimi yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması pamuğa talebi arttırmıştır. Bu artış fiyatları yüzde arttırmıştır. Yeni tohum dağıtma, karaborsayı denetim altına alma gibi uygulamalar ile Türkiye'de pamuşun yaklaşık%60'sını üreten Çukurova'da 1948-1949 mahsul döneminde 209 bin balya olan üretiminin, bir yıl sonra 1949-1950 yılında 260 bin balyaya yükselmiştir [13].

4. Tarsus'ta Dokumacılık ve Pamuk

Tarsus, Yeni taş Döneminden itibaren yerleşim yeri olmuştur. Çukurova'yı iç bölgelere bağlayan yolların merkezinde olması ve bir iç deniz olan Regma Gölü ile Akdeniz'e açılan güvenli bir liman olması, burayı önemli bir kent yapmıştır. Çukurova nedeniyle tarıma elverişli toprakları sayesinde burası değerli bir yerleşim alanı olmuştur. [16]

Tarsus, 1832 yılında Mısır egemenliğine girmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Pamuk üretimine diğer alanlar gibi önem vererek, pamuk cinsini geliştirerek Mısır'ı hem bölgesel alanda hem de uluslararası alandaki pamuk üretiminde önde gelen ülkelere biri haline getirmiştir[17] [18]. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın bu reformları

sayesinde burasida bölgede planlı tarımsal üretime geçmiş ve daha geniş alanlarda pamuk üretilmeye başlanmıştır. Pamuk üretiminin fazlaşması burada dokuma sanayisinin önünü açmıştır. Bu alanda ilk yatırımlar yabancı sermayedarlar tarafından yapılmıştır. Osmanlı ve Mısır Dönemi'nde, yabancı sermayedarların başlattığı dokuma ve iplik sanayisi burada, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yerel girişimlerle devam ederek gelişmiştir. Bu işletmelere faaliyetleri sonlanan Rasim Dokur Fabrikası, Berdan Tekstil Fabrikası ve Çukurova Sanayi işletmeleri örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı Dönemi'nde başlayıp Cumhuriyetin ilanı sonrası da Tarsus'ta devam eden dokuma sanayi faaliyetleri günümüzde devam etmemektedir. Tarsus'ta bulunan dokuma sanayisine ait yapılar içinde Rasim Dokur Fabrikası bacası tarihi sembol olarak kalsa da arazisi davalık olduğu için düşünüler müze yapılamamaktadır[19][20]. BOUN Gözlükule Kazısı Araştırma merkezi olarak yeniden işlevlendirilen, Tarsus Çırcır Fabrikası Tarsus kent merkezinde endüstri mirası bir yapının korunarak yeniden işlevlendirildiği tek örnektir. [16]

Tarsus'ta pamuk üretimiyle ilgili tahrir defterlerinde: Kentte, diğer zirai ürünlerle birlikte pamuğun olduğu ve 1519 tarihinde Tarsus'ta nahiyeleri ile birlikte toplamda yaklaşık 4.5 ton pamuk elde edildiği bilinmektedir. 17. yüzyıla kadar geleneksel yöntemlerle işlenen pamuk sanayi devrimi ile makinelerle işlenerek endüstri ürünü haline gelmiştir. Sanayi devrimi ve Tarsus'un Mısır'a geçmesi sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da bataklık arazilerin tarımsal alanlara dönüştürüldüğü ve dokuma sanayinin ilk adımlarının atıldığı yer Çukurova bölgesi olmuştur. Çukurova'da XX. yüzyılın başlarında da ilk zamandaki ekim dikim faaliyetlerinin uygulandığı gözükmektedir. Bu yöntem genellikle ekim-kasım da ekilen buğday, haziran-temmuzda hasat edilmektedir. Takip eden yıl ise; baharda pamuk ve susam birlikte (karışık) ekilmekte eylülde susam, ekimde de pamuk hasadı gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında pamuk ve susamın ayrı ayrı da ekilmektedir. Bu nöbetleşe ekim, 8-10 yıl toprağı dinlendirmeden (nadasa bırakmadan) kullanmayı sağlamaktadır[20].

Tarsus'ta yerli pamuk, Mısır pamuğu ve Amerikan pamuğu şeklinde üç çeşit pamuk tarımı yapılmaktayken, yün ile iyi karışmasından dolayı yerli pamuk en çok tercih edilen olmuştur. Bu türün en önemli özelliği işçiliği daha azdır. İlane olarak adlandırılan Mısır pamuğu, devlet tarafından tohum ıslahı için dağıtılmıştır. Amerikan pamuğu ise fiyatı ucuz ama işçiliği çok fazladır. Tarsus'ta üretilen yerli pamuk daha çok ihraç edilmektedir. Tarsus'un 1910'lu yıllarda pamuk ihracatı yıllık 30 bin kantardır, bu ihracattan geliri ise 300 bin lira gelir elde etmektedir. [20].

Tarsus'ta bataklık arazileri kurutmak için yerli halkın yeterli sermayesi olmadığından bu işlemleri yabancı sermayedarlar yapmıştır. [16][20] Bölgedeki bataklık kurutma ve dokuma fabrikaları kurma yönünde girişimde bulunan ilk gayrimüslim tüccarlar Harison Debbas ailesi ve ortakları, Rifail Papasyan, Hoca Hanna, Mösyö Riz, Mösyö Dolanes ve Mersin İspanya Konsolosu Mavromati'dir [18] [20].

Tarsus'ta kurulan Çırcır Fabrikaları: 1862 Harison Debbas ailesi ve ortakları, 1863 James Gont, 1863 Rifail Papasyan, 1863-4 Cemko Bezirgan, 1893-94 Mösyö Avanya tarafından kurulmuştur. İplik Fabrikaları ise; 1887-88 Mavromati ve ailesi, 1910-11 Mehmet Rasim Dokur ve ailesi tarafından kurulmuştur. Ayrıca, 1951-2009 yılları arasında Kasım Ekenler tarafından kurulan Ekenler Çırcır Prese İplik ve Dokuma Fabrikası da faaliyet göstermiştir [20][21]. Bu fabrikalarda kullanılan Tarsus'ta 300 adet çırcır makinesi bulunuyordu, aynı dönemde Adana da 600 adet olduğu düşünülürse büyük bir sanayi kolu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır [22].

5. Tarsus Sekko'su

Türkçe Sözlükte 'Sako': paltoya benzer bir üstlük; 'Seko' ise, halk ağzında ceket olarak yer alır. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünde de Seko (Sekü); Kars'ta ve Tokat'ta palto, Şebinkarahisar, Giresun, Erzincan, Adana ve Mersin'de ceket olarak geçmektedir [23].

"...Tarsus'un Ulaş Köyü'nde yaşayan Saniye Apaydın'nın (1946) çeyiz sandığında rastladım. Genç kızlığında evin erkekleri için dokuduğu Sekkoyu büyük bir gururla gösterdi. İpliğini elinde büktüğünü, sarı renk için 'taşkara' boya ile külü beraber kaydattığını ve bunların kıpkırmızı bir renk verdiğini sonucunda ise ipliği turuncuya boyadığını, siyah rengi ise köye gelen boyacıya boyattığını anlattı. Dokumada görülen kırçılı rengi ise beyaz ipe siyah ipe beraber eğirerek elde etmiş. (Resim 2'deki dokuma)" [23].

Resim 2. Sekko analizi. Semra Gür Üstüner, 2005.

Pamuğun eğrilmesi için ahşaptan yapılmış 'eğirtmeç' veya 'kirman' dedikleri aletleri kullanılarak elde edilen iplerle dokunmaktadır. İki çerçeve ile çalışılan 'çulfalık' tezgahı için çözgü ipliği 7 metre çekilmektedir. İplerin mukavemetini arttırmak için ipler un ve su karışımıyla işleme tabi tutulmaktadır. Tezgah yere monteli olup köşk şeklindedir. Yere monteli tezgahta zemine açılan 40 cm'lik küçük bir çukur içine yerleştirilen ayakcaklar sayesinde çerçeveler hareket ettirilir. Dokuma sırasında dokunan kısmın büzülmesini, daralmasını önlemek için dokunan kısma takılarak gerdirilen, ucu tırnaklı, uzayıp kısalabilen demirden alet de cıbar'dır [23]. Bu tezgah örneği Tarsus Sağlıklı Köyü'nde günümüzde de vardır.

6. Mehmet Rasim Dokur ve Rasim Dokur Fabrikası

1862 yılında Tarsus'ta doğan ve Osmanlı'da üst düzey bir yönetici olan Mısırlı Hasan Paşa'nın oğlu Mehmet Rasim Bey Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Mısır'da bir süre "savcı" olarak görev yapmıştır. 1896'da Mısır'da ailesine ait olan dokuma fabrikasını Tarsus'ta İnce Hark Mahallesi'ne taşımıştır. 1908'de başlayan fabrika inşaatı, 1909'un sonlarında bitirilebilmiştir. Çukurova'nın ilk ve en büyük millî kuruluşu olan Rasim Bey Fabrikası, Rasim Bey, oğulları yüksek makine mühendisi Ahmet Rasim Bey ve kimya eğitimi alan Ali Rasim Bey tarafından işletilmiş ve her dönemde hükümetten destek görmüştür. Fabrikaya yurtdışından getirilen makineler için gümrük vergisi alınmamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için hükümetle 5 senelik bir anlaşma imzalayan Rasim Bey Fabrikası'nın, ordu haricinde diğer kurumlara ve ahaliye mal satışı dahi yasaklanmıştır. 1917 yılında Tarsus Kız Yetimhanesinde kalan çocukların çok acil ihtiyaçlarının Rasim Bey Fabrikasından karşılanması için bile özel izine tabi olmuştur. [16] [19] [20] [24].

Bir süre Fransız işgalinde kalan Tarsus, Sakarya Savaşı'ndan sonra kurtulunca fabrikasında gece-gündüz zaman mefhumu gözetmeden Türk ordusu için çadır, bez ve giysi yapmıştır. Büyük Zafer'in sonunda malzemenin bedelini ödemek isteyen Milli Savunma Bakanlığı yetkililerine : "Ben, fabrikamda ürettiğim ve Türk Ordusunun kullanması için cepheye gönderdiğim Ordumuza hediye ettim. Bir tek kuruş bile kabul etmem." demiştir. Bu büyük vatanseverliği 17 Mart 1923 tarihinde eşi Latife Hanım ile Tarsus'a gelen Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından da unutulmamış, M. Rasim Bey'in evine konuk olmuşlardır. Günümüzde 'Ebuşuş Konağı' olarak bilinen bu ev 1960 yılında yıkılarak yerine belediye hizmet binası yapılmıştır. Mehmet Rasim Dokur 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir ve kabri İstanbul Feriköy kabristanlığındadır [16] [19] [20] [24] [25].

Soyadı Kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte M. Rasim Bey'e "DOKUR" soyadı bizzat M.K. Atatürk tarafından verilmiş olup ayrıca, Fabrikanın gelecekte devlete karşı herhangi bir borcuna karşılık sahibinin elinden alınmaması" kaydını koyduğu belirtilmiştir [23]. Bu şerhe karşı 4 Ocak 1966'da fabrika vergi borçları nedeniyle Kasım Ekenler'e satılmıştır [16].

7. Sonuç

Zengin Anadolu toprakları çok eski çağlardan itibaren insanların yerleşim alanı olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da tarım faaliyetlerinin merkezi konumda olmuştur. Zamanla giyinme başta olmak üzere kumaş ihtiyacı hammadde seçiminde tarım devrimiyle değişime uğramıştır. Dokuma hammaddelerinden pamuk, sulu ve kuru tarım olanakları ile öne çıkmıştır.

Asurlular döneminden başlayan dokuma ürünleri ticareti Anadolu ve çevre uygarlıklar arasında dokuma ve motif çeşitliliğine neden olmuştur. Bu çeşitlilik zamanla Anadolu'nun şehirlerinde kendi üslubunu ortaya çıkarmıştır. Türkler Anadolu'ya bozkır kültürlerini ve dolayısıyla bu kültürle yoğrulmuş motiflerini ve beraberinde

Türk kırmızısı başta olmak üzere boyacılık üsluplarını da getirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in Yeni Saray da Saray nakkaşhanesi kurması ile imparatorluk sınırları içinde tek üslup ve bezeme motiflerinin egemen olmasıyla Anadolu dokumacılığı çok gelişmiştir. Saray ve halk için üretilen kumaşlar farklılaşmıştır. Bu farklılaşma sivil ve ordu arasında da zamanla ortaya çıkmıştır. Sivil ve ordu kullanımındaki kumaşlar kullanım ağırlığına göre günümüzde de farklıdır. Anadolu'nun hemen her şehri kendine özgü renkleri, motifleri ve dokuma şekliyle kendi adıyla anılan ürünler ortaya çıkarmışlardır. Bu yerel örneklerden ikisi Tarsus Sekkosu ve Adana savanıdır. Bu kaliteli ve çeşitli pamuk ve yün dokumalar 17. Yüzyıldan itibaren levantların kurduğu şirketlerle ihraç edilmiştir.

Binlerce yıldır tarımı yapılan pamuk 18. Yüzyılın II. Çeyreğinden itibaren, İpeğin zor işlenmesi ve maliyetli olması nedenleriyle pamukla karıştırılmaya başlanmıştır. Bu karışımdaki pamuk ekonomik olması nedeniyle sürekli artmıştır. Hint kumaşı olarak bilinen bu karışım kumaşlar önce Osmanlı'ya buradan da Avrupa'ya yayılmıştır. Adana ve Tarsus'ta pamuk tarımı Mısır egemenliğinde artmıştır. Fakat Anadolu'nun geneli ile birlikte Çukurova'nın pamuk tarımı Amerikan iç savaşı nedeniyle İngiltere ve Fransa'nın pamuk ihtiyacı nedeniyle 1880'lerden itibaren önemli bir artış göstermiştir: Adana'da 600, Tarsus'ta 300 adet çırçır makinesi olacak kadar artış göstermiştir.

Tarsus'ta kurulan iplik ve dokuma fabrikaları 20. Yüzyılın başı itibariyle artmıştır. Bu fabrikalardan biri olan ve bugün kurulduğu yerde tarihsel sembol olarak bacası duran Rasim dokur Fabrikası bunlardan biridir. 1909 yılında kurulan fabrika I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu için üretim yapmış başka kurum ve kuruluş ile sivillere birkaç izinli istisna haricinde üretim yapmamıştır. Adı geçen fabrika Kurtuluş Savaşı sırasında, Tarsus'un Fransız işgalinden kurtulmasından hemen sonra Türk Ordusu için gece-gündüz durmadan üretim yapmıştır. Savaş bitiminde Mustafa Kemal Atatürk ve eşi Latife Hanımı kendi evinde ağırlayan Fabrikanın sahibi ve kurucusu Mehmet Rasim Bey yaptığı üretimin karşılığı ödemek isteyen yeni Türk Devleti'nden herhangi bir ücret almamış, yaptığı üretimi hibe etmiştir.

Cumhuriyet döneminde de pamuk önemli bir sanayi malzemesi olmuştur. Pamuk aynı zamanda; iplik, pamuk tohumundan pamuk yağı, sabun, selüloz, küspesi gübre ve hayvan yemi, kök kabukları yaprak ve tohumları ile ilaç, patlayıcı madde imali gibi birçok yan sektörü de geliştirmiştir. Atatürk Dönemi'nde tohum ve toprak ıslahı yapılmıştır. Kongreler düzenlenmiş, yabancı uzmanlar ülkemize davet edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, milli dokuma ve iplik sanayilerini oluşturmaya ve güçlendirmeye çalışmıştır. Adana, Nazilli ve Eskişehir'de pamuk istasyonları tesis edilmiştir. İnönü döneminde de bu çalışmalar artarak devam etmiştir.

Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden Tarsus dokuma sanayisi dalgalı bir seyir izlemiştir. 1966'da Rasim Dokur Fabrikası icra borcu nedeniyle satılmıştır. Günümüz de mevcut işletmelerin hepsi kapanmıştır. 1970'ten sonra bölge de daha karlı ürünler ekilmesi nedeniyle pamuk ekilmez hale gelmiştir. 2000'lerin başlarında elyafa ve sentetik kumaşlara yönelim nedeniyle Çukurova'da pamuk tarımı bitmiştir. Son yıllarda ise, pamuğun dünya çapında tekrar aranır ve değerli olması sonucunda Çukurova'da 'beyaz altın' tarımı tekrar başlamış ve her yıl artarak devam etmektedir. Pamuk tarımı makineli tarım sayesinde oldukça kolaylaşmıştır. 10 saatte 80-100 dönüm arazinin hasadı yapılabilmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Serkan BAYA: Makalenin hazırlanması, literatür taramasının yapılması, veri analizlerinin yapılması ve yorumlanması, makale formatında düzenlenmenin yapılması

Selma ŞAHİN: Makalenin hazırlanması, literatür taramasının yapılması,

Çiğdem ALTAY: Makalenin hazırlanması, literatür taramasının yapılması

Serkan OKAY: Makalenin hazırlanması, literatür taramasının yapılması

Hülya OKAY: Makalenin hazırlanması, literatür taramasının yapılması

Çatışma Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

1. Ulutaş, G., (2020). Asurlu Tüccarların Anadolu'daki Kumaş Ticaretlerine Genel Bir Bakış. OANNES - International Journal of Ancient History, 2(1), 83-98.
2. Bakır, A. (2000). Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi. BELLETEN, 64(241), 749-826. <https://doi.org/10.37879/belleten.2000.749>
3. Çetin, Y., & Polat, C., (2020). Geleneksel Anadolu Dokuma Araçlarından Öreke Üzerine Bir Değerlendirme. Art-E Sanat Dergisi, 13(26), 729-750. <https://doi.org/10.21602/sduarte.809130>
4. Akpınar, D., & Birol, N. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyete Sivas Vilâyeti'nde Dokuma Sektörü ve Gelişimi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), 215-238.
5. İmer, Z. (1999). Türklerin Dokuma Sanatında Boyacılık. Erdem, 10(29), 331-354.

6. Gürcan Yardımcı, K. (2016). Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler. Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(Special Issue 1), 219-241.
7. Şen, T., & Kavcı Özdemir, E. (2024). Osmanlı'dan Günümüze Ege Bölgesi'ndeki Kumaş Dokuma Merkezleri. Art-E Sanat Dergisi, 16(32), 984-1005. <https://doi.org/10.21602/sduarte.1382325>
8. Aytaç, A., & Büyükkaraer, B. (2012). Osmanlı Döneminde Devlet Tarafından Dokuma Ustalarının Başarılarının Taltif Edildiğine Dair Bazı Arşiv Belgeleri. Arış Dergisi(8), 26-37. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.37>
9. Berkli, Y., Gültepe, G., & Pınar, M. (2021). Osmanlı Devleti'nin Kumaş Sanatına Verdiği Önem. Sanat Ve İkonografi Dergisi(1), 19-27.
10. <http://akalapamuk.com.tr/pamuk-hakkinda/>; Erişim Tarihi: 25.11.2024
11. Yurtoğlu, N. (2020). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938). Tarih Araştırmaları Dergisi, 39(68), 504-543. <https://doi.org/10.35239/tariharaştırmaları.589619>
12. Semerci, A., & Çelik, A. D. (2018). Hatay İlinde Pamuk Üretiminin Fonksiyonel Analizi. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 15(2), 78-86.
13. Yurtoğlu, Nadir. "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Üretimi ve Pamuk Politikası (1938-1950)". Belgi Dergisi 2, sy. 19 (Ocak 2020): 1830-58. <https://doi.org/10.33431/belgi.609152>.
14. Yılmaz, S. (1992). XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından : Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları. BELLETEN, 56(217), 775-808. <https://doi.org/10.37879/belleten.1992.775>
15. Demir Görür, E. (2023). Zirai Teşvik: Osmanlı Devleti'nde Pamuk Üretimini Arttırma Teşebbüsleri. Tarih İncelemeleri Dergisi, 38(2), 497-522. <https://doi.org/10.18513/egetid.1384758>
16. Orhan, Y., & Uçar, M. (2021). Tarsus'ta Dokuma Sanayinin Tarihi Gelişimi ve Çukurova Sanayi İşletmeleri. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi(23), 177-198. <https://doi.org/10.22520/tubaked.2021.23.009>
17. Bay, D. (2023). Mısır'ın Modernleşme Sürecinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Reformlarının Yeri. Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi, 7(2), 127-141.
18. Yaktı, Özlem. "Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana'nın Modernleşme Sürecine Etkisi". Atatürk Yolu Dergisi 14, sy. 54 (Mart 2014). https://doi.org/10.1501/Tite_0000000411.
19. <https://cizgiplanlama.com/268-rasim-dokur-mmm&lang=1&a=2> 25.11.2024
20. Uğuz, S., (2019). Meşrutiyet' Cumhuriyet'e Tarsus, 1876-1926, Ankara: Türk Tarih Kurumu,
21. ULUTAŞ, S., (2015). 19 Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Mersin: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları-2.
22. Öngel, F. S. (2021). Bir Sanayi Kenti Olarak Adana'nın Yükselişi ve Düşüşü. G.Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 5(5), 112-127.
23. Gür Üstüner, S., (2020). Tarsus'un Kaybolan Değeri: 'Sekko' chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://kutuphane.marmara.edu.tr/dosya/kutuphane/form-files//382//1583919809.pdf>
24. Pamuksüzer, A. (2014). Tarsus'un Değerleri. Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, Özgür Ofset, Tarsus.
25. <http://www.tarsusekspres.com.tr/makale-rasim-dokurun-mezari-ve-fabrika-bacasi-17958.html> (26.11.2024)